

מעמדם של תלמידים ממשפחות חד-הוריות מבחינת התפלגותם ברמות הלימוד במתמטיקה ובאנגלית

משה סטופל ויחיאל פריש

במהלך עשרים וחמש השנים האחרונות חלו שינויים במבנה התא המשפחתי, ובעקבותיהם גדל פי ארבעה וחמישה מספר המשפחות החד-הוריות המגדלות ילדים.¹ ברוב המקרים (87%–96% לפי מחקרים שונים) האם היא ההורה היחיד. התופעה הכלל עולמית של הגידול היחסי במספר המשפחות החד-הוריות נבחנה מהיבטיה השונים, במספר רב של מחקרים דמוגרפיים וסוציולוגיים. המחקרים הצביעו על כך שעם העלייה ברמת ההשכלה והשיפור במצב הכלכלי, יש נשים המעדיפות לבנות תא משפחתי חד-הורי, ויש עלייה בשיעורי הגירושין המשפחתיים, שבעקבותיהם חלה העדפה של חלק מהפרודים לקיים משפחה חד-הורית בפרק ב של החיים. במדינת ישראל, מדינה קולטת עלייה, גל העלייה הגדול ממדינות חבר העמים, שהחל בשנות התשעים, היה מורכב בצורה כוללת ממשפחות חד-הוריות, שברו בד עם המשפחות שעלו מאתיופיה, הגדילו בצורה משמעותית את מספר הילדים הגדלים במשפחות כאלו בארץ. במאמר זה תוצגנה תוצאות מחקר שדה שעסק בהתפלגות של תלמידים ממשפחות חד-הוריות ברמות הלימוד השונות במתמטיקה ובאנגלית, בשכבת יא, ובמודעות מחנכים, מורים למתמטיקה ויועצים חינוכיים לצרכים הייחודיים של תלמידים אלה.

1 פרסום של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לרגל יום המשפחה (פברואר 2010); דו"ח מצב המשפחה בישראל, מכון "אדווה" לחקר חברתי (2006).

מטרת המחקר הייתה לבדוק אם קיים קשר בולט בין הרקע המשפחתי של תלמיד ממשפחה חד-הורית ובין רמת הלימוד שלו לקראת בחינות הבגרות במקצועות הללו.

משפחה חד-הורית

משפחה חד-הורית מוגדרת בחוק משפחות חד-הוריות כהורה שאינו נשוי ויש באחזקתו ילד שטרם מלאו לו 18 שנה. לפי נתוני לוחות סטטיסטיים שונים² בשנת 2008 התגוררו בישראל 105–120 אלף משפחות חד-הוריות (בהן 80–190 אלף ילדים עד גיל 17). להלן התפלגות המשפחות החד-הוריות לפי הגורם להיווצרותן:

57% גרושות/גרושים, 15% אלמנות/אלמנים, 13% רווקות/רווקים, והיתר 15% חיים בנפרד. 12% מן המשפחות החד-הוריות הן משפחות של עולים חדשים. כ-27% מכלל המשפחות החד-הוריות הן של הורה וילד אחד בלבד. מספר האמהות החד-הוריות הרווקות גדל מ-8.4 אלף בשנת 2000 ל-13.7 אלף בשנת 2008, גידול של כ-63%.

בשנת 1992 התקבל חוק משפחות חד-הוריות. החוק והתיקונים שהוכנסו בשנת 1994 הביאו לתיקוני חקיקה בחוק הביטוח הלאומי, במס ההכנסה ובחוקים אחרים. תיקוני חקיקה אלו באו לשפר את מעמדן ואת זכויותיהן של המשפחות החד-הוריות, להגדיל את המשאבים לקיומן היום-יומי, ואת כדי להרחיקן ממעגל העוני. לפי דוח העוני של המוסד לביטוח הלאומי משנת 2006³ כ-32.5% מהמשפחות החד-הוריות נמצאות מתחת לקו העוני, והשינויים בחקיקה הם אבן דרך חשובה בנושא, המביאה לידי ביטוי את ההכרה במשפחות הללו כקבוצה בעלת מאפיינים, צרכים וקשיים ייחודיים.

תלמידים ממשפחות חד-הוריות

בחלק גדול מהמקרים ילדים הגדלים במשפחות חד-הוריות סובלים מחסרים שונים, שהבולט שבהם הוא מצוקה כלכלית שיש לה השלכות על הרווחה

2 פרסום של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, לרגל יום המשפחה (פברואר 2010); לוחות השנתון של המועצה לשלום הילד (2009).

3 דו"ח העוני של המוסד לביטוח לאומי (2006).

החברתית ועל מימוש הפוטנציאל האישי מבחינת הקידום וההישגים בשלבי החיים.

מסיבה זו יש צורך טבעי לסייע כלכלית למשפחות חד-הוריות ולילדיהן. קיים סעיף מיוחד של עזרה במסגרת שירותי המוסד לביטוח לאומי ושירותי הרווחה המקומיים לאותם מקרים העונים על הקריטריונים הברורים בנושא.

בחקר זכויות התלמיד משנת 2002 מצוין במפורש "כל ילד ונער במדינת ישראל זכאי לחינוך בהתאם להוראות כל דין". עם זאת, באמנת זכויות הילד משנת 1990, שמדינת ישראל הצטרפה אליה בשנת 1991, אין כל התייחסות מיוחדת לאוכלוסיית הילדים ממשפחות חד-הוריות.

כאנשי מחקר העוסקים בחינוך מחקר השדה שערכנו לגבי רמות הלימוד במתמטיקה ובאנגלית של תלמידים ממשפחות חד-הוריות הלומדים בשכבת יא הוא ראשוני בתחום. מחקרים קודמים עסקו ברמות הכנסה, בתעסוקה או בקליטת עלייה של המשפחות הללו.⁴ כרקע למחקר חשוב לציין מרכיבים מרכזיים הנמצאים במעטפת המהווה בסיס למערכת החינוך.

מדיניות חינוכית

על פי מדיניות משרד החינוך בשנים האחרונות כל תלמיד, מצטיין או חלש, זכאי לחינוך איכותי שיוביל אותו בדרך בטוחה לתעודת הבגרות, שהיא המפתח להצלחתו בהמשך הדרך.⁵ כן יש מגמה של שילוב תלמידים בעלי יכולות שונות במסגרת לימודית אחת שאיננה ממיינת תלמידים לפי ציונים, מוצא, אזור מגורים, רקע משפחתי או רקע חברתי-כלכלי. בעידן שזכויות האזרח מעוגנות בחוקי יסוד, נהוג לחשוב שהזכות השווה לחינוך נתפסת כזכות יסוד מובנת לכל אזרח. אולם גם כיום בתי ספר (לאו דווקא פרטיים) ממיינים תלמידים על סמך מבחני כניסה או על סמך התעודה של המסגרת הקודמת, אם מיון חיצוני אם מיון תוך בית ספרי.

אינטגרציה

המטרה המרכזית בעת הפעלת הרפורמה במערכת החינוך בשנות השבעים הייתה הקמת הטיבות ביניים הטרוגניות שבמסגרתן ניתן יהיה להתגבר על

4 פלוג, ק', קסיר (קלינר), נ' ומידן, א' (2005). סדרת מאמרים בנושא תעסוקה, מחלקת המחקר של בנק ישראל.

5 דוח ועדת דברת, כוח המשימה הלאומי לקידום מערכת החינוך, משרד החינוך (2004).

הקוטביות בהרכב התלמידים מבחינת הרקע: משפחתי, כלכלי-חברתי, השכלתי, פוטנציאל אישי, תוך מתן הזדמנות שווה. יוזמי המבנה החדש של מערכת החינוך ראו בחזונו את המשכה של התכנית לכיתות התיכון כבסיס לבניית חברה איתנה.⁶

הקבצות במקצועות ייחודיים

הקבצות הומוגניות מבחינת רמת הישגים במקצוע מסוים נבעו מהצורך להתאים תכנים, רמה, קצב לימוד ושיטת הוראה לתלמידים בעלי יכולות לימוד שונות בתחומי למידה לפי יחידות לימוד. כל זה נעשה על מנת לקדם ולשפר את ההישגים הלימודיים של כלל התלמידים. מחקרים הראו שלמידה בקבוצה הומוגנית ברמה נמוכה מפחיתה גירויים אינטלקטואליים, והיא מחלישה את השאיפה להתקדם. הפער בין רמות הלימוד בהקבצות המדורגות אינו מאפשר ניידות תלמידים מההקבצות החלשות אל הרמות הגבוהות יותר. מחקרים הראו שלמידה של מקצועות מסוימים או אף של כלל המקצועות בכיתה הטרוגנית אינם בולמת משמעותית את התקדמותם של התלמידים החזקים.⁷

מתמטיקה ואנגלית כמקצועות הנלמדים בהקבצות

המתמטיקה חיונית לחיי היום יום ולתחומי מדע רבים, והיא אחד היסודות החשובים בענפי הטכנולוגיה. שליטה באנגלית כשפה המובילה בעולם הגלובלי אף היא חיונית החל מגיל הילדות, ובוודאי בתקופת הבגרות וביציאה אל החיים העצמאיים. בישראל נחשבות המתמטיקה והאנגלית מקצועות בעייתיים בעלי מורכבות וקשיים ייחודיים. רבים מביין התלמידים שלמדו במסלול לבגרות עדיין אינם זכאים לתעודת בגרות עקב כישלון במתמטיקה או באנגלית, וזאת על אף ההצלחה בשאר המקצועות.

בחיונות הבגרות במתמטיקה ובאנגלית מחולקות לשלוש רמות לימוד. מרבית הנושאים בתכנית הלימודים לקראת בחינות הבגרות משותפים לכל שלוש הרמות, וההבדלים בין הרמות מתבטאים בהיקף, בעומק הנושאים, במורכבותם

6 כפיר, ד', רש, נ', אדלר, ח' וספרן, ק' (1991). אינטגרציה וחינוך: מדיניות וביצוע. האוניברסיטה העברית, בית הספר לחינוך, ירושלים.

7 כפיר, ד' ואלרועי, א' (1996). ארגון כיתות והקבצות וניצול סל הטיפוח בחטיבת הביניים תשנ"ג-תשנ"ה. האוניברסיטה העברית, המכון לחקר הטיפוח בחינוך, בית הספר לחינוך, ירושלים.

ובעיקר ברמת הקושי שלהם. בהתאם לרמות של בחינות הבגרות מסווגים התלמידים לקבוצות לימוד שונות, כל תלמיד לפי יכולתו ובמידה מסוימת לפי בקשתו.

בחירת לימודי מתמטיקה ואנגלית בכיתה יא כמדד להישגי תלמידים ממשפחות חד-הוריות

המקצועות מתמטיקה ואנגלית נבחרו כמדד להישגי תלמידים ממשפחות חד-הוריות, מאחר שהם נלמדים בהקבוצות (רמות לימוד) וכן בהיותם מקצועות חובה כתנאי לזכאות לתעודת בגרות. שכבת יא נבחרה משום שבמהלך שנת לימודים זו חלוקת התלמידים לרמות 3, 4 ו-5 יחידות לימוד היא ברוב המקרים סופית ורק תלמידים בודדים ממשיכים בניידות בין ההקבוצות, כשברוך כלל המעבר הוא לקבוצה ברמה נמוכה יותר.

יש לציין ששאלוני מבחני הבגרות במתמטיקה הם במבנה מודולארי (מדורג), כך שניתן להעלות את הרמה הסופית במקצוע על ידי עמידה בבחינת בגרות בחלק מהשאלונים של הרמה הגבוהה יותר. קשיים בארגון תכנית הלימודים במתמטיקה והישגים נמוכים לחלק מהתלמידים, בשאלונים המשותפים לשתי רמות, עוררו חשיבה מחודשת וכבר עתה משתנה מבנה השאלונים במתמטיקה.

סיווג בתי הספר

בתי הספר השונים חולקו לפי שתי רמות:

רמה א: בית ספר שבו למעלה מ-75% מתלמידי השכבה לומדים מתמטיקה ברמות של 4–5 יחידות לימוד, ולמעלה מ-80% לומדים אנגלית ברמות של 4–5 יחידות לימוד.

רמה ב: בית ספר שבו אחוז התלמידים שלומדים מתמטיקה ואנגלית ברמות של 4–5 יחידות לימוד נמוך מאחוזי הסף של התלמידים בבתי הספר של רמה א. מבחינת החלוקה לפי החלק היחסי של ילדים ממשפחות חד-הוריות ניתן לחלק את בתי הספר לשלוש קבוצות:

- א. פחות מ-10% מכלל התלמידים הם ילדים הגדלים במשפחות חד-הוריות;
- ב. 8%–19% מכלל התלמידים הם ילדים הגדלים במשפחות חד-הוריות;
- ג. מעל 19% מהתלמידים הם ילדים הגדלים במשפחות חד-הוריות.

איסוף הנתונים

נתוני המחקר נאספו מבתי ספר שקיים בהם מערך מתקדם של מנהל בית ספר ממוחשב, הכולל בין היתר פרטים על משפחתו של כל תלמיד (הורים ומספר ילדים) וסיווגו בהקבצות המתמטיקה והאנגלית, וניתן להנפיק ממסד הנתונים שלו חתכים שונים.

במחקר נבדקו עשרה בתי ספר: תשעה בתי ספר ממלכתיים שחמישה מהם שייכים לרמה א וארבעה לרמה ב. בתשעה בתי ספר אלו לומדים 1512 תלמידים בשכבת יא, מתוכם 287 תלמידים ממשפחות חד-הוריות (כ-19%). נבדק גם בית ספר "יוקרת" הידוע כמקפיד על מיון תלמידים בקבלה, והגובה שכן לימוד חודשי גבוה. בבית ספר זה שבע כיתות מקבילות בשכבת יא (264 תלמידים), בהם 9.1% תלמידים ממשפחות חד-הוריות. במחקר זה לא נדגמו תלמידים מכפרי נוער שבהם ניתן להגיע לאחוזים גבוהים יותר של תלמידים ממשפחות חד-הוריות.

המינוח בתי ספר "רגילים" מצביע על מוסדות לחינוך על יסודי שלא קיימת בהם מדיניות בולטת של מיון תלמידים בקבלה או בהנשרה במהלך שנות הלימוד, להוציא מקרים חריגים של ציונים ירודים במרבית המקצועות או בעיות משמעת קשות. בבתי ספר אלו אין גובים שכן לימוד חודשי מהורי התלמידים, פרט לאגרות שירותים ותשלומים עבור פעילות חברתית, כפי שנקבע מדי שנה בשנה על ידי וועדת החינוך של הכנסת.

ההבדלים בין בית ספר מרמה א לזה שמרמה ב אמנם אינם גדולים, אך הם נובעים בעיקר מהשוני במאפיינים החברתיים-כלכליים של משפחות התלמידים המאכלסים את בתי הספר. ברור שלמאפיינים החברתיים-כלכליים יש זיקה ברורה לאזורי המגורים השונים במרחב הסובב את בית הספר.

תוצאות המחקר

טבלה 1

התפלגות כלל תלמידי שכבת יא בהקבצות המתמטיקה

אחוז התלמידים ממשפחות חד-הוריות בשכבת יא	סה"כ תלמידים	5 י"ל	4 י"ל	3 י"ל	
		19	30	51	ארצי* (באחוזים)
9.1	264	88	111	65	בית ספר יוקרתי מספר תלמידים (בית ספר אחד)
18.7	826	234	292	300	בית ספר ברמה א מספר תלמידים (חמישה בתי ספר)
22	686	153	214	319	בית ספר ברמה ב מספר תלמידים (ארבעה בתי ספר)

* לפי נתוני משרד החינוך

טבלה 2

התפלגות תלמידים ממשפחות חד-הוריות בהקבצות במתמטיקה

5 י"ל			4 י"ל			3 י"ל			
ה-% של החד- הוריות בהקבצה מכלל החד- הוריות בשכבה	ה-% של החד- הוריות בהקבצה	ה-% מכלל השכבה	ה-% של החד- הוריות בהקבצה מכלל החד- הוריות בשכבה	ה-% של החד- הוריות בהקבצה	ה-% מכלל השכבה	ה-% של החד- הוריות בהקבצה מכלל החד- הוריות בשכבה	ה-% של החד- הוריות בהקבצה	ה-% מכלל השכבה	חלוקת התלמידים
33.3	9	33.4	41.7	9.2	42.2	25	9.2	24.4	בית ספר יוקרתי
17.4	11.5	28.3	34.1	18	35.4	48	25	36.3	בית ספר ברמה א
19.2	19.5	22.3	28.5	20.3	31.2	52.3	24.7	46.5	בית ספר ברמה ב

טבלה 3

התפלגות כלל תלמידי שכבת יא בהקבצות באנגלית

סה"כ תלמידים	5 י"ל	4 י"ל	3 י"ל	
	41	35	24	ארצי* (באחוזים)
264	154	110	אינן הקבצה	בית ספר יוקרתי מספר תלמידים (בית ספר אחד)
826	411	323	92	בית ספר ברמה א מספר תלמידים (חמישה בתי ספר)
686	261	279	146	בית ספר ברמה ב מספר תלמידים (ארבעה בתי ספר)

* לפי נתוני משרד החינוך

טבלה 4

התפלגות תלמידים ממשפחות חד-הוריות בהקבצות באנגלית

5 י"ל			4 י"ל			3 י"ל			
ה-% של החד-הוריות בהקבצה מכלל החד-הוריות בשכבה	ה-% של החד-הוריות בהקבצה	ה-% מכלל השכבה	ה-% של החד-הוריות בהקבצה מכלל החד-הוריות בשכבה	ה-% של החד-הוריות בהקבצה	ה-% מכלל השכבה	ה-% של החד-הוריות בהקבצה מכלל החד-הוריות בשכבה	ה-% של החד-הוריות בהקבצה	ה-% מכלל השכבה	חלוקת התלמידים
58.3	9.2	58.2	41.6	9.2	41.8	—	—	—	בית ספר יוקרתי
34.4	12.9	49.8	45.4	21.7	39.1	20.1	33.6	11.1	בית ספר ברמה א
31.1	17.9	38.1	41.7	22.5	40.7	27.2	27.9	21.2	בית ספר ברמה ב

ניתוח התוצאות

אחוז התלמידים ממשפחות חד-הוריות לפי האפיון של בתי הספר מהעמודה השמאלית של טבלה 1 עולה בכיורר שאחוז התלמידים ממשפחות חד-הוריות הלומדים במוסד יוקרתי הוא פחות ממחצית מערכיו בבתי הספר של רמות א ו-ב. ניתן להסביר ממצא זה במדיניות הקליטה הסלקטיבית של תלמידים טובים ובגבייה שכר לימוד חודשי גבוה במוסד יוקרתי. תלמידים ממשפחות חד-הוריות, בעלות מצוקה כלכלית, הם חסרי סיכוי להתקבל למוסד כזה, להוציא בודדים, מצטיינים לימודית, הזוכים למלגות שכר לימוד מעמותת המוסד המבקש להציג בכך את פתיחותו לילדי מצוקה.

הפער, הלא גדול, בין 18.7% תלמידים ממשפחות חד-הוריות בבתי הספר של רמה א ל-22% בבתי הספר של רמה ב, נובע מקליטת תלמידים מאזורי מגורים בעלי מאפיינים חברתיים-כלכליים שונים, וייתכן אף שמהפעלת מדיניות ממינת סמויה בחלק מבתי הספר של רמה א.

חלוקת תלמידים ממשפחות חד-הוריות בהקבצות המתמטיקה

1. בתי ספר ברמה א – על פי נתוני טבלה 2

ככל שרמת ההקבצה גבוהה יותר, הולך ופוחת חלקם היחסי של תלמידים ממשפחות חד-הוריות בהקבצה: מ-25% ברמה של 3 יחידות לימוד עד ל-11.5% ברמה של 5 יחידות לימוד. ההסבר כאן הוא שתלמידים ממשפחות חד-הוריות, בעלות קשיים כלכליים, סובלים מהיעדר כוחות תמיכה, מקצועית או לפחות עידוד מילולי המלווה בהענקת מוטיבציה, ולכן הם אינם מסוגלים להתמודד עם קשיי לימוד המקצוע ברמות הגבוהות. ידוע שבמקצוע מתמטיקה "פורחת" תעשיית השיעורים הפרטיים, אך היא פוסחת על תלמידים ממשפחות מצוקה. ללא עידוד מהבית או תמיכה בית ספרית נקודתית (בעיקר מערך של שיעורי עזר), הסיכוי להתמיד בלימודי הרמות הגבוהות פוחת משמעותית גם אם התלמד הוא בעל פוטנציאל אישי מתאים.

2. בתי ספר ברמה ב – על פי נתוני טבלה 2

גם בקבוצה זו של בתי ספר נמצאה אותה מגמה במדרג ההקבצות, כמו בבתי הספר השייכים לרמה א, אך המדרג מתון יותר: מ-24.7% ברמה של 3 יחידות לימוד ועד ל-19.5% ברמה של 5 יחידות לימוד. את המדרג המתון יותר

ייתכן שניתן להסביר בכך שאוכלוסיית התלמידים ממשפחות חד-הוריות הומוגנית יותר (תלמידים ממשפחות חד-הוריות מבוססות מגיעים ביתר קלות לבתי ספר ברמה א ולבתי ספר יוקרתיים) ובא לידי מימוש הפוטנציאל האישי של התלמיד.

3. בית ספר יוקרתי – על פי נתוני טבלה 2

לפי הנתונים שנאספו רואים שקיים פיזור אחד של תלמידים ממשפחות חד-הוריות בין שלוש ההקבוצות. ההומוגניות שבאוכלוסיית תלמידים (מעטים מאוד התלמידים ממשפחות עם מצוקה כלכלית) משתקפת בחלוקה להקבוצות. כאן המדרג מתון מאוד אף בהשוואה לזה של המתמטיקה באותה קבוצה של בתי הספר, כשהסברים למדרג זהים.

כשמתבוננים במעבר בין ההקבוצות של אותו סוג של בית ספר בולט מאוד שבבית ספר ברמה ב 46.5% מהתלמידים לומדים 3 יחידות לימוד, ואחוז הלומדים יורד ל-31.2% ב-4 יחידות לימוד, והוא ממשיך לרדת ל-22.3% ב-5 יחידות לימוד, מגמה המצביעה על קיטוב גבוה ביכולת התלמידים. בבית ספר ברמה א קיימת מגמה דומה, אך מתונה בהרבה. בבית הספר היוקרתי חלוקה שונה כצפוי. הקבוצה הגדולה ביותר היא של 4 יחידות לימוד, קטנה ממנה הקבוצה של 5 יחידות לימוד והקבוצה של 3 יחידות לימוד היא הקטנה ביותר.

חלוקת תלמידים ממשפחות חד-הוריות בהקבוצות האנגלית

1. בתי ספר ברמה א – על פי נתוני טבלה 4

רואים כאן מגמה זהה להקבוצות המתמטיקה אך במדרג תלול יותר. הנתון הבולט ביותר הוא שבהקבוצה של 3 יחידות לימוד כשליש מהתלמידים הם ממשפחות חד-הוריות. חשוב לציין שהחלק היחסי של כלל התלמידים ברמה של 3 יחידות לימוד במתמטיקה גדול מהחלק היחסי של כלל התלמידים הלומדים ברמה של 3 יחידות לימוד באנגלית (כ-36% לעומת כ-11%), בעיקר מפני שתעודת בגרות ב-3 יחידות לימוד באנגלית אינה מאפשרת קבלה ללימודים אקדמיים במרבית המוסדות והמסלולים. ההסבר למדרג פיזור התלמידים ברמות השונות של לימודי האנגלית דומה לזה של המתמטיקה.

2. בתי ספר ברמה ב

כאן המדרג של ההתפלגות מתון יותר אף בהשוואה לזה של המתמטיקה, באותה קבוצת בתי ספר, בעיקר בגלל פערי קושי קטנים יותר בין רמות המקצוע. גם כאן תלמידים ממשפחות חד-הוריות מתקשים להתמודד עם הרמות הגבוהות.

3. בית ספר יוקרתי

במוסד זה אין קבוצת לימוד ברמה של 3 יחידות לימוד, ונמצא אכלוס כמעט שווה של תלמידים ממשפחות חד-הוריות בשתי ההקבוצות: 4 ו-5 יחידות לימוד, כשהסבר לכך דומה להסבר של ההקבוצות במתמטיקה.

ההתפלגות להקבוצות של התלמידים ממשפחות חד-הוריות מכלל המשפחות החד-הוריות בהשוואה להתפלגות של כלל התלמידים

כשמשווים את אחוז התלמידים ממשפחות חד-הוריות הלומדים בהקבוצה מסוימת עם אחוז התלמידים ממשפחות חד-הוריות מכלל התלמידים החד-הוריות בשכבה, טבלאות 2, 4, נראה שרק בבית ספר יוקרתי ההתפלגות להקבוצות של התלמידים ממשפחות חד-הוריות קרובה מאוד להתפלגות של כלל התלמידים לאותן ההקבוצות. כשעוברים לבית ספר ברמה א ולאחר מכן לבית ספר ברמה ב הולך ופוחת חלקם היחסי של התלמידים ממשפחות חד-הוריות ברמות 5 יחידות לימוד על חשבון גידול החלק היחסי ברמות של 3 יחידות לימוד.

ייתכן שניתן להסביר את הגידול בחלק היחסי של תלמידים ממשפחות חד-הוריות בהקבוצות הנמוכות במתמטיקה ובאנגלית בבתי ספר ברמות א ו-ב בזה שכצפוי למוסדות אלו מגיעים תלמידים ממשפחות חד-הוריות בעלות רקע כלכלי קשה, היעדר תמיכת הורה ואי-יכולת של המוסדות להעניק תגבור לימודי נדרש. ראוי לציין שבמחקר זה לא נבדק המצב הכלכלי של המשפחות.

לימודי פיזיקה כמקצוע בחירה ברמה של 5 יחידות לימוד כמקור תומך להתפלגות תלמידים ממשפחות חד-הוריות בהקבוצות של מתמטיקה ואנגלית

לימודי פיזיקה ברמה של 5 יחידות לימוד תופסים מקום מובד בקשת הרחבה של מקצועות הבחירה. המקצוע נחשב למקצוע מדעי יוקרתי המחייב יכולת לימוד גבוהה. לומדים אותו רק תלמידים הלומדים לפחות 4 יחידות לימוד במתמטיקה. השוואה בין בחירת לימודי פיזיקה על ידי תלמידים ממשפחות חד-הוריות להתפלגותם בהקבוצות של מתמטיקה ואנגלית עשויה לחזק את הממצאים של המחקר הנוכחי.

טבלה 5
לימודי פיזיקה ברמה של 5 יחידות לימוד

מספר תלמידים	מספר תלמידים ממשפחות חד-הוריות	מספר תלמידים לומדי פיזיקה	מספר תלמידים לומדי פיזיקה	מספר תלמידים ממשפחות חד-הוריות	מספר תלמידים ממשפחות חד-הוריות	מספר תלמידים ממשפחות חד-הוריות	מספר תלמידים ממשפחות חד-הוריות
1512	317	20.96	245	16.2	29	11.8	בתי ספר ברמות א+ב
264	24	9.1	53	20	5	9.4	בית ספר יוקרתי
1776	341	19.2	298	16.8	31	10.4	סה"כ

ניתוח תוצאות לימודי הפיזיקה

מאיוסף הנתונים עולה בצורה חד-משמעית כי מספר התלמידים הבוחרים בלימודי פיזיקה עולה ככל שרמת בית הספר גבוהה יותר: מ-16.2% בבתי ספר ברמות א ו-ב ל-20% בבית ספר יוקרתי. אחוז התלמידים ממשפחות חד-הוריות הלומדים בבית ספר יוקרתי ובחרו בלימודי פיזיקה גדול במעט מהאחוז הכולל שלהם באוכלוסיית בית הספר. לעומת זאת אחוז התלמידים ממשפחות חד-הוריות הלומדים בבתי ספר של רמות א ו-ב ובחרו בלימודי פיזיקה קטן משמעותית מהאחוז הכולל שלהם באוכלוסיית בתי ספר בדומה למצבם בהקבצות של מתמטיקה ואנגלית ברמה של 5 יחידות לימוד בבתי ספר של רמה א. מכלל הנתונים ניתן להעריך שתלמידים ממשפחות חד-הוריות הלומדים במוסד יוקרתי "חזקים" יחסית מאלו הלומדים בבתי ספר מרמות א ו-ב, כנראה כתוצאה מהעובדה שהמשפחה מבוססת יותר ובעלת יכולת תמיכה בילדיה.

מודעות מחנכים ומורים למתמטיקה לתלמידים ממשפחות חד-הוריות ולצרכיהם הלימודיים

להשלמת התמונה של התפלגות תלמידים ממשפחות חד-הוריות בהקבצות המתמטיקה והאנגלית בשכבת יא נערך סקר משלים בקרב מחנכים ומורים למתמטיקה הבודק את רמת המודעות של המורים לתלמידים אלו לצורכיהם הלימודיים ומתן מענה ראוי. הסקר התבסס על ראיונות ומילוי שאלונים והשתתפו בו שלושים מחנכים, שלושים מורים למתמטיקה, שמונה מחנכים שהם גם מורים למתמטיקה ושישה יועצים חינוכיים. כל הנסקרים, להוציא ארבעה יועצים חינוכיים, מלמדים בשכבת יא והם בעלי ותק של ארבע שנים לפחות בבית ספרם. להלן שלוש השאלות המרכזיות שהופיעו בסקר (השאלות נוסחו בלשון זכר ונקבה):

א. עד כמה אתה מודע לכך שבכיתתך/הקבצתך לומדים תלמידים ממשפחות חד-הוריות?

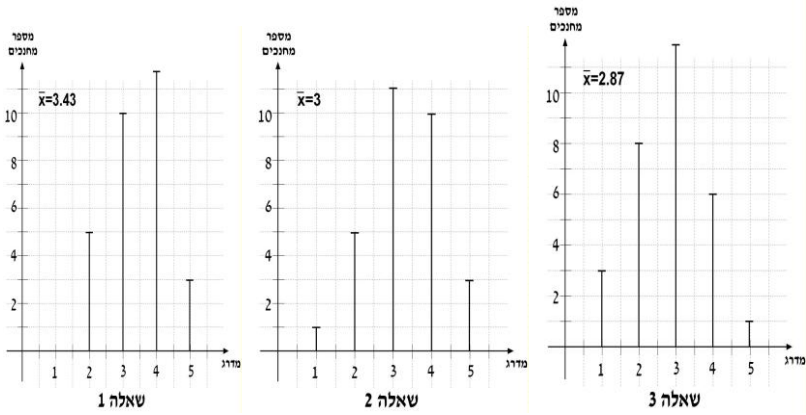
ב. עד כמה אתה מודע לצרכים הלימודיים הייחודיים שיש לתלמידים ממשפחות חד-הוריות?

ג. האם לדעתך בכיתתך/הקבצתך נותנים תמיכה או סיוע לימודי מיוחד לתלמידים ממשפחות חד-הוריות?

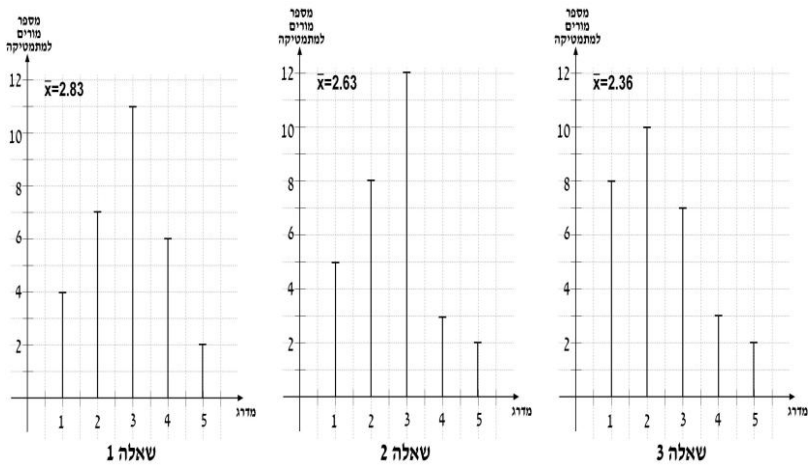
התשובות ניתנו במדרג של 1–5 כאשר דרגה 5 ניתנה למודעות או לסיוע מרבי.

התפלגות תוצאות הסקר מופיעה באיורים האלו:

מחנכים

מורים למתמטיקה

טבלה 6

ממוצע המדרג לכל אחת מהשאלות עבור מחנכים שהם גם מורים למתמטיקה
ועבור היועצים החינוכיים

ממוצע שאלה 3	ממוצע שאלה 2	ממוצע שאלה 1	
3.01	3.11	3.28	מחנכים שהם גם מורים למתמטיקה (שמונה נסקרים)
2.96	3.08	3.34	יועצים חינוכיים (שישה נסקרים)

* יש להתייחס לנתונים המופיעים בטבלה הנ"ל בזהירות המרבית בשל המספר
המועט של משתתפים בקבוצות אלו של הסקר.

ניתוח התוצאות

בשאלת המודעות לתלמידים ממשפחות חד-הוריות נמצא שממוצע המדרג של המחנכים (3.43) גבוה מזה של המורים למתמטיקה (2.83). ממוצע המדרג של היועצים החינוכיים ושל המחנכים שהם גם מורים למתמטיקה נמוך במעט מזה של המחנכים. ניתן להסביר את הפער ברמת המודעות שבין המחנכים למורים למתמטיקה בכך שבידי המחנכים נמצאים נתוני רקע על משפחות התלמידים, הם המקשרים המרכזיים בין התלמיד, בין הוריו ובין שאר המורים, הם מטפלים ישירות בבעיות המתעוררות ובמקרים רבים מלמדים את המספר הגדול ביותר של שיעורים בכיתה.

גם בשאלת המודעות לצרכים המיוחדים של תלמידים ממשפחות חד-הוריות ממוצע המדרג של המחנכים⁸ גבוה מזה של המורים למתמטיקה (2.63). במקרה זה המורים למתמטיקה מודעים בעיקר לצרכים המיוחדים שבתחום ההוראה המקצועי שלהם, בעוד שלפני המחנכים תמונה מקיפה יותר והם מכירים את מכלול הצרכים הייחודיים של תלמידים אלו ובעיקר את הצורך במתן תמיכה ועידוד בתחום הרגשי כתחליף לחסרים משפחתיים.

מבחינת הסיוע והתמיכה הלימודית ממוצע המדרג של המחנכים גבוה יותר (2.87) מזה של המורים (2.36) בשל המודעות לתחומי הסיוע השונים הניתנים

לתלמידים אלו. המורים למתמטיקה מודעים רק לסיוע הניתן בתחום שלהם. לפי ממוצע המדרג הנמוך של המורים למתמטיקה בולט שהם סוברים שמידת התמיכה והסיוע אינה משביעת רצון.

היגדים מילוליים בולטים שעלו מסקר המחנכים, המורים למתמטיקה והיועצים החינוכיים

חשיבות המחקר מתבטאת בכך שעד כה הייתה במערכת מודעות לצרכים המיוחדים של אוכלוסיות ספציפיות: תלמידים טעוני טיפוח, תלמידים מחוננים, תלמידים עולים חדשים, תלמידי החינוך המיוחד המשולבים בכיתות רגילות. לעומת זאת לא הייתה מודעות מיוחדת או מספקת לצרכים של התלמידים ממשפחות חד-הוריות, ולחלק מהם ניתן להתייחס כאל "תלמידים שקופים".

כשהצוות הנ"ל נתבקש להביע בהיגד מילולי את ההתייחסות לתלמידים ממשפחות חד-הוריות, נתקבלו הדברים הבאים:

- לא קיבלתי דיווח על תלמידים כאלו הלומדים בהקבצה שלי.
- איני בקיא בצרכים המיוחדים של התלמידים הללו.
- יש לאפיין את הצרכים המיוחדים של התלמידים הללו ולא רק מהבחינה הלימודית.
- קיים ניסיון מצד חלק מההורים במשפחות החד-הוריות להסתיר את המצב המשפחתי במטרה למנוע הטלת סטיגמה שלילית לא רצויה על ילדיהם.
- מהפחתה במספר התלמידים בכיתות ובהקבצות ייצאו נשכרים תלמידים בעלי צרכים מיוחדים.
- בעזרת סיוע מתאים, בעיקר שיעורי עזר ממוקדים, ניתן לקדם את אוכלוסיית התלמידים ממשפחות חד-הוריות.
- יש לנתב את השעות הפרטניות שנקבעו ברפורמת החינוך לקידום האוכלוסיות החלשות.

העשייה הנדרשת מתוצאות המחקר

מתוצאות המחקר עולה שתלמידים ממשפחות חד-הוריות מאכלסים, בדרך כלל את הרמות הנמוכות של ההקבצות במתמטיקה ובאנגלית (3 ו-4 יחידות לימוד) מעל לחלקם היחסי באוכלוסיית התלמידים.

מאחר שהכישורים והיכולות האישיות של תלמידים ממשפחות חד-הוריות אינם שונים מאלו של תלמידים ממשפחות רגילות (שני הורים), הרי שהממצא

מחייב תשומת לב ובניית מערך תמיכה על מנת לחזק ולהביא אותם למימוש הפוטנציאל, גם לאלו שאינם עונים על קריטריון הסיוע של אגף שח"ר במשרד החינוך, בדומה לתמיכה שמקבלים תלמידים הנמנים עם אוכלוסיית טעוני הטיפוח. התמיכה יכולה להינתן באמצעות שיעורי עזר על ידי מורים מבית הספר או על ידי גופים וולונטריים (קרן קרב, קרן רש"י, עמותות סיוע, הורים וגמלאים מתנדבים), בעזרת סטודנטים מתאימים במסגרת פר"ח, אך גם ובעיקר בעזרת עידוד מילולי.

יש להעצים את המודעות של המחנכים, המורים והיועצים החינוכיים לצרכים הלימודיים, החברתיים והרגשיים של תלמידים ממשפחות חד-הוריות.

ההשלמות הנדרשות להשלמת המחקר

- הגדלת מספרם של בתי הספר הנסקרים והכללת בתי ספר טכנולוגיים, כפרי נוער ובתי ספר חקלאיים עם מסלולים לבגרות.
 - אפיון של המשפחות החד-הוריות של אוכלוסיית התלמידים בפרמטרים נוספים: מין ההורה היחיד (אב או אם); השכלת ההורה; מספר הילדים בתא המשפחתי; ההכנסה לנפש; המדרג הכלכלי-חברתי של אזור המגורים.
 - קביעת הציון הממוצע של התלמידים ממשפחות חד-הוריות בכל אחת מרמות הלימוד (הקבצות) והשוואתם עם ממוצע כלל התלמידים באותה רמת לימוד. סביר מאוד שהנתונים של הפרמטרים הנוספים יאפשרו מציאת מתאם למיקום התלמידים ממשפחות חד-הוריות ברמות הלימוד השונות של המתמטיקה והאנגלית.
- ייתכן שלא ניתן יהיה לקבל את כל ההשלמות הדרושות, וזאת בשל הספק הגדול אם בתי הספר יסכימו לחשוף מידע על ההישגים הלימודיים (ברמת הכלל וברמת התלמיד הבודד) וכן נתונים על משפחות התלמידים כתחום החסוי מבחינת צנעת הפרט.

